

Karolina Dębska
Uniwersytet Warszawski
k.debska@uw.edu.pl

O możliwościach „nowej” historii przekładu na przykładzie kilku dziewiętnastowiecznych tłumaczeń

Swój apel o prowadzenie badań nad „nową”, „eklektyczną” historią przekładu Jerzy Święch [2016] kończy spostrzeżeniem, że interdyscyplinarność w humanistyce, w tym przypadku w przekładoznawstwie, budzi obawy, ponieważ pozbawia badaczy dotychczas stosowanej metodologii i precyzyjnie określonego obiektu:

[...] w tym pędzie do znoszenia granic między poszczególnymi przedmiotami, sytuowania się na niepewnych pograniczach, [...] zniknie w końcu przedmiot, przekład, oddany we władanie wszystkim, którzy mają na niego ochotę. Badania nad przekładem przebiegają w tak wielu kierunkach naraz, że zachodzi obawa, iż jeszcze chwila, a nie będziemy wiedzieć, czym przedmiot, którym się zajmujemy, jest naprawdę [Święch 2016: 29].

Badacz uznaje jednak, że ryzyko to może się opłacić. O wartości badań łączących historię i przekładoznawstwo przekonani byli także inni, np. Antoine Berman [1989: 677] i Jean-François Joly [2012: XX-XXI], który podkreślał, że badanie własnej historii zapewnia autonomiczność

każdej dyscypliny naukowej. Historia przekładu pozwala również zrozumieć jego rewolucyjną rolę w historii kultury [Adamo 2006: 86-87].

Związki badań historii i przekładu w Polsce istnieją od bardzo dawna [Święch 2016: 23]¹, jednak nigdy była to raczej postulowana przez Edwarda Balcerzana „historia literatury tłumaczonej” [np. 1998], skupiona na tekście, na tłumaczeniu literatury ambitnej oraz służebna wobec historii literatury – taka jest np. synteza autorstwa Waława Sadkowskiego [2013].

Tymczasem zwrot kulturowy u schyłku poprzedniego stulecia przyniósł nowe podejście do historii tłumaczenia, w którym nieco inaczej określa się jej cel. Magda Heydel [2009: 31] opisuje to jako „zwrot historyczny”, polegający na badaniu roli przekładu oraz wkładu tłumaczy w tworzenie kanonów, a Monika Adamczyk-Garbowska postuluje, żeby na fundamencie istniejących badań opracować wielotomową i wieloautorską historię tłumaczenia w Polsce, która „powinna uwzględniać konteksty historyczne i polityczne, czynniki wpływające na ilość i kształt przekładów, aspekty estetyczne i ideologiczne” [2011: 70] i inne.

1. Historia tłumaczenia po zwrocie kulturowym

Ta „nowa” historia przekładu, o której pisał Święch, rozwija się na Zachodzie od kilku dziesięcioleci i zdaniem Anthony’ego Pyma [1998: IX–X] opiera się na czterech zasadach: (1) skupieniu się na badaniu przyczyn, (2) zajęciu się nie tekstami, a odpowiedzialnymi za nie ludźmi, (3) badaniu interkultur zawodowych, czyli społecznych przestrzeni będących miejscem życia i pracy mediatorów interkulturowych, a także (4) podkreślanii wpływu badanej sytuacji historycznej na teraźniejszość. Lieven D’huylst [2010] z kolei jako obiekty zainteresowania historyka przekładu wymienia: tłumacza, wybór tekstów, wydawnictwa, drukarnie, kanały dystrybucji, mecenat, cenzurę, cele i przyczyny powstawania przekładów, normy tłumaczeniowe, pochodzenie tłumaczeń, ich wpływ i funkcje. Obiektem badania historyka przekładu nie są więc, inaczej niż wcześniej, wyłącznie teksty, ale raczej konteksty i ich twórcy, a powinowactwa łączą tak pojmowaną historię przekładu raczej z kulturoznawstwem i socjologią niż z historią literatury. Wiąże się z tym, jak wskazał cytowany wyżej Święch, problem metodologiczny: historia tłumaczenia nie ma typowych dla siebie metod ani procedur badawczych, zapożycza je z innych dyscyplin.

¹ Chociaż np. Balcerzan [1998: 153] uważał, że badań tych nadal brakuje.

Na Zachodzie powstają w ostatnich latach liczne prace poświęcone historii tłumaczenia oglądanej z różnych perspektyw: historii podejść do tłumaczenia [np. Stark 1999], politycznego wpływu przekładu [np. Bassnett i France 2006, O'Connor 2017], dziejów profesjonalizacji [np. Pickford 2012, Wolf 2013], międzynarodowych przepływów tekstów [np. Heilbron, Sapiro 2007, Casanova 1999], a nade wszystko tłumaczy i tłumaczek [np. Delisle 1999, 2002]. Systematycznych opracowań tego typu dotyczących sytuacji w Polsce jest niewiele.

W dalszej części artykułu przedstawię przykład takiego badania. Oprę się na syntetycznym przepisie metodologicznym D'hulsta [2010], który proponuje skoncentrowanie się na następujących elementach: (1) na tłumaczu jako osobie (jego lub jej formacji intelektualnej i pochodzeniu społecznym, wykształceniu, profilu społeczno-ekonomicznym, ideologicznym i kulturowym, polach działalności, sieciach relacji i powiązaniach); (2) na tekstach wybranych do tłumaczenia lub odrzuconych, na kryteriach i procedurach ich selekcji oraz na opiniach o tłumaczeniu; (3) na miejscach powstawania i publikacji tłumaczeń, wydawcach oraz obszarach ich oddziaływania; (4) na instytucjach wspomagających tłumaczy i wydawców lub ich ograniczających: mecenacie, finansowaniu, cenach, sieciach współpracy czy cenzurze; (5) na przyczynach powstawania tłumaczeń i determinantach ich formy (procedurach, czynnikach politycznych i ekonomicznych); (6) na metodach i normach tłumaczenia; i (7) na efektach tłumaczenia, jego funkcjach i użytku, jaki z niego robią odbiorcy, na jego recepcji i asymilacji. W syntetycznej formie uczony podsumowuje te obszary badań następująco: historyk przekładu powinien badać kto, co, jak, dlaczego, z czyją pomocą i z jakim skutkiem tłumaczył.

2. Z dziejów tłumaczeń prac Taine'a w dziewiętnastowiecznej Polsce

Za ilustrację posłużą mi analiza kilku polskich przekładów książek Hippolyte'a Taine'a, jednego z czołowych myślicieli okresu pozytywizmu, oraz sylwetki ich tłumaczek.

2.1. Kto

Wszystkie tłumaczki analizowanych książek – Ludwika Sabowska² (1844-?), Eliza Orzeszkowa³ (1841-1910), Maria Dzierżanowska⁴ (1861-1908) i Natalia Korwin-Szymanowska⁵ (1858-1922) – należały do rodzin inteligenckich, zazwyczaj pochodzenia ziemiańskiego. Ich ojcowie, rodzzeństwo, a czasem także matki wykonywali zawody inteligenckie: ojciec Sabowskiej był urzędnikiem, Orzeszkowej – adwokatem; matka Dzierżanowskiej, Teresa Prażmowska, była tłumaczką i literatką. Ich mężowie też pracowali w zawodach inteligenckich: drugi mąż Orzeszkowej był adwokatem, a mąż Sabowskiej – urzędnikiem. Tłumaczki te miały typowe dla ówczesnych Polek wykształcenie, a biorąc pod uwagę, jak niski był wtedy poziom edukacji na pensjach żeńskich, nie może dziwić, że doksztalały się same.

Tłumaczenie było dla nich zajęciem dodatkowym, zazwyczaj okazjonalnym. Dzierżanowska, Korwin-Szymanowska i Orzeszkowa oprócz przekładu tekstów humanistycznych zajmowały się również tłumaczeniem literackim. Tłumaczeniem tekstów naukowych nienależących do humanistyki zajmowała się Dzierżanowska. Niektóre z nich były też pisarkami. Najbardziej znana z nich to oczywiście Orzeszkowa, jednak inne również – z mniejszym powodzeniem – próbowały sił jako literatki: Korwin-Szymanowska pisywała poczytne, ale schematyczne opowiadania, a Sabowska poezje. Publicystką, pracą wydawniczą, redaktorską czy dziennikarstwem zajmowała się Korwin-Szymanowska, która debiutowała jako publicystka w *Bluszczu*, a następnie pracowała dla *Wędrowca* i innych czasopism – pisała recenzje, prowadziła kronikę działalności kobiet i publikowała felietony w prasie polskiej oraz artykuły o polskiej kulturze dla francuskich i angielskich czasopism. Orzeszkowa prowadziła księgarnię w Wilnie, a pod koniec życia była kierowniczką *Kuriera Litewskiego*. W swojej publicystyce zajmowała się kwestią kobiecą, krytyką literacką, sprawami społecznymi i filozoficznymi. Maria Dzierżanowska bardzo

² Informacje o Ludwice Sabowskiej pochodzą z *Polskiego słownika biograficznego* [Burkot 1992-1993: 248-250] oraz z *Herbarza polskiego* [Boniecki 1907: 364].

³ Informacje o Elizie Orzeszkowej pochodzą z: [Borkowska i Czermińska *et al.* 2000: 70-75], [Gacowa 2002: 192], [Jankowski 1979: 311-320], [Pauszer-Klonowska 1989], [Żmigrodzka 1965].

⁴ Informacje o Marii Dzierżanowskiej pochodzą z: [Ceysingerówna 1948: 153-155].

⁵ Informacje o Natalii Korwin-Szymanowskiej pochodzą z: [Kliszcz 2014-2015: 43-44], [Szweykowski, Maciejewski *et al.* 1973: 569], [Teresińska 2001: 295].

wiele poświęciła działalności politycznej: jej zainteresowanie polityką doprowadziło ją do więzienia i zesłania. Po powrocie została członkinią Ligi Narodowej i założyła tajny Uniwersytet Ludowy dla warszawskich robotników. Podczas strajku szkolnego w 1905 roku utworzyła Związek Unarodowienia Szkół. Wywalczyła od władz rosyjskich pozwolenie na zakładanie prywatnych szkół z wykładowym językiem polskim. Była jedną z kierowniczek Polskiej Macierzy Szkolnej, za co została wygnana z Królestwa. I chociaż szybko wróciła, to silne rozczarowania związane z rozwiązaniem organizacji, a także z bardzo ugodową postawą Dmowskiego wobec Rosji, pchnęły ją do samobójstwa. Orzeszkowa zajmowała się działalnością dobroczynną, angażowała się w pomoc powstańcom styczniowym i ukrywała Traugutta, a także zajmowała się walką o prawa kobiet. Kolejnym polem aktywności omawianych postaci była szeroko pojęta działalność oświatowa: od organizowania tajnego nauczania po pisanie podręczników. Dzierżanowska prowadziła pensję w Lublinie i dawała prywatne lekcje, była autorką lub współautorką wielu podręczników do języka polskiego i historii, a Orzeszkowa założyła i prowadziła szkołkę wiejską.

2.2. Co

Przedmiotem obecnego badania są cztery tłumaczenia trzech tytułów książek Taine’a. *Filozofia sztuk pięknych* (pierwsza wersja oryginału pochodzi z 1865 roku) w przekładzie Ludwika Sabowskiej wyszła w Warszawie u A. Wiślickiego w 1868 roku. Opracowanie *Napoleon Bonaparte* (oryginał z 1875 roku) w przekładzie Marii Dzierżanowskiej opublikowano w Warszawie u Wiślickiego w 1887 roku, a w przekładzie Natalii Korwin-Szymanowskiej w odcinkach w tygodniku *Życie* (także w 1887 roku). Była to część większej pracy Taine’a *Les origines de la France contemporaine*, pierwszego tomu ostatniej części pod tytułem *Le régime moderne*. W końcu *Historia literatury angielskiej* (wydana w oryginale w 1864 roku) wyszła w niedokończonym tłumaczeniu Elizy Orzeszkowej w Warszawie u S. Lewentala w 1900 roku.

Prace Taine’a były w okresie polskiego pozytywizmu bardzo popularne, często przywoływane w dyskusjach prasowych i nierzadko tłumaczone. Zdaniem Ewy Warzenicy-Zalewskiej

[j]ego filozofia sztuki charakteryzowała się allogenetyczną metodą badań, historycznym traktowaniem zjawisk myślenia, a co za tym idzie – sztuk plastycznych i literatury, wielką rolę biografistyki w badaniach nad literaturą, zakładanym obiektywizmem badań, przyjęciem dla literaturoznawstwa metodologii

nauk przyrodniczych, przyjęciem swoistego typu przyczynowości, polegającej na wykryciu faktów najważniejszych w badanym zjawisku, które były rzeczywistą przyczyną wszystkich pozostałych i wiązały ze sobą zjawiska fizyczne i duchowe. Prowadziło to do umiejętności całościowego pokazywania epok jako zespołu żyjącego i organicznie spójnego [Warzenica-Zalewska 1972: 84].

Markiewicz [1980] i Warzenica-Zalewska [1972] zwracają jednak uwagę, że pomimo częstych nawiązań do francuskiego uczonego bardzo niewiele jego polskich zwolenników ściśle trzymało się proponowanej przez niego metody; była to raczej recepcja niepełna, zniekształcona i eklektyczna. Markiewicz [1980: 42; 2002: 367-371] podkreśla, że z myśli Taine'a do polskiej krytyki przeniknęły zamiłowanie do portretów literackich, wiara we wpływ warunków materialno-społecznych na rozwój literatury oraz przekonanie, że literatura może – tak jak nauka – ukazywać prawidłowości psychologiczne i społeczne. Pierwsze w Polsce wzmianki o Tainie pochodzą z początku lat 60. XIX wieku [Warzenica-Zalewska 1972: 85, 87], apogeum jego popularności to lata 80. XIX wieku [Markiewicz 1980: 19-22; Warzenica-Zalewska 1972: 105], a później następuje jej powolny zmierzch [Markiewicz 1980: 23, 32]. Tłumaczenia jego utworów także były dość liczne, powstawały nawet – jak przekład Orzeszkowej – w okresie, kiedy jego podejście do krytyki literackiej było już przebrzmiałe.

Do szczegółowej analizy wybrałam po jednym fragmencie każdego z tych tekstów (w przypadku *Napoleona Bonaparte* tym samym u obu tłumaczek), który wydawał mi się ciekawy pod względem tłumaczeniowym lub typowy dla warsztatu tłumaczki: Sabowskiej [Taine 1868: 55-57], Korwin-Szymanowskiej [*idem* 1887b: 396], Dzierżanowskiej [*idem* 1887a: 114-116], a Orzeszkowej [*idem* 1900: 16-18]⁶.

2.3. Jak

Strategie przekładowe tłumaczek są dość podobne i charakterystyczne. Przekład Ludwiki Sabowskiej jest bardzo wierny, czasami wręcz zbyt kurczowo trzyma się sformułowań oryginalnych, co skutkuje kalkami, np. szyku francuskiego: *son imagination surmenée, affaïssée, impuissante* – *wyobraźnia zbląkana, wyczerpana, bezwładna; la froideur apparente* – *oziębłości pozornej; l'exactitude locale* – *dokładności lokalnej*.

⁶ Odpowiednie fragmenty oryginałów to: [Taine 1866: XXIII-XXVI, 1904: 130-132, 1909: 95-98].

Wśród stosunkowo nielicznych u Sabowskiej przesunięć najczęstsze są jednak te, które czynią tekst bardziej precyzyjnym niż w oryginale. Tłumaczka dodaje informacje lub też używa dłuższych, ale bardziej utartych fraz, które czynią przekład mniej gęstym: *le précipite tout jeune – schodzi młodo **jeszcze i na oślep**; l'insuffisance – **względną** małością; l'au-dela qu'il convoite et le je ne sais quoi qu'il n'a pas – **dwóch wielkich niewiadomych**, tego, czego pożądał i tego, czego mu brakło; devenues surhumaines – **wzrosły nad zwykłą ciekawość i ambicję** ludzką⁷.*

Kilkukrotnie zdarza się jej obniżyć rejestr tekstu przez zastosowanie potocznych ekwiwalentów w miejsce literackich wyrażen Taine'a: *étant ôtées – zostały **zwalone**; elle était dans toute sa force – **grasowała** ona najbardziej.*

Najciekawszą i najwidoczniejszą interwencją tłumaczki w badanym fragmencie jest jej przypis, w którym bardzo wyraźnie polemizuje ze swoim autorem i pomimo zapewnienia, że wyraża „swoje skromne zdanie”, jest bardzo stanowcza:

Niech nam tu wolno będzie wyrazić nasze skromne zdanie. Epoka, której byt znakomity profesor rozciąga aż do dzisiaj – przeminęła w literaturze przynajmniej, z Byronem, który był jej najszczytniejszym wyrazem i z jego szkołą. Jak Cervantes Donkiszotem zadał *coup de grâce* sentymentalizmowi i awanturności błędnego rycerstwa, tak czasy nasze kamieniem satyry przywaliły już grobowiec choroby ducha, na którą cierpieli Manfredy, nazwawszy ją bajronizmem. Z samej teorii p. Taine'a wypływa, że jak Donkiszot nie mógłby się pojawić w epoce blasku i rozwoju rycerstwa, tak epoka, której typem panującym, ideałem byłby Faust, Manfred, Werter, René, nie przyjęłaby nazwy, która kreacyom najznakomitszego takich typów przedstawiciela szyderczo chorobliwość zarzuca. Naszem zdaniem główną formą sztuki w literaturze, formą charakteryzującą ducha epoki, jest dziś powieść społeczna, wywody zaś autora, trafne zresztą zupełnie, odnieść należy do epoki przejściowej, której trwanie, biorąc stosunkowo, nie było długim, a u nas bardzo odmiennem niż gdzie indziej. (Przyp. tłum.) [Taine 1868: 56-57].

Także Orzeszkowa precyzuje, dopowiada i ułatwia lekturę swojemu czytelnikowi. Po pierwsze, na poziomie składniowym bardzo często francuskie równoważniki zdań, będące elementami dłuższych i skomplikowanych okresów, zamienia na zdania z czasownikiem, dużo łatwiejsze

⁷ Podkreślenia moje.

w odbiorze. Bardzo często także ułatwia lekturę np. dzięki zastąpieniu zaimków, które czytelnik francuski musi sam odnieść do poprzedzających je rzeczowników, powtórzeniem tych rzeczowników. Czasami zdarza jej się także dopowiadać elementy, które czytelnik oryginalny musiał sam zinterpretować: *l'origine des espèces* – **w jaki sposób rozwijały się i jeden od drugiego pochodziły** gatunki zwierzęce; *disproportionné au reste* – **który jest nieproporcjonalnie większy nad wszystko inne**; *la course* – **szybkiego biegu**; *la greffe* – **obce szczepy**; *ils* – **te odrosła**; *nous les rencontrons* – **spotykamy te pierwiastkowe cechy**.

Ma również wyraźne zamiłowanie do stosowania konstrukcji analitycznych, a także do wydłużania wyrażen bez zmiany ich znaczenia w sytuacjach, gdzie nie jest to konieczne: *capables* – **posiadają zdolność**; *réduites* – **mogą zdobywać się tylko**; *varient* – **bywa różnym**; *échelonnée à tous les degrés* – **znajdująca się na najrozmaitszych szczeblach drabiny**; *transformée* – **ulegająca przekształceniom**; *relie* – **tworzy spójnię**; *vit* – **jest żyjącym**; *par trente siècles* – **przez ciąg trzydziestu stuleci**.

Dzierżanowska przekłada bardzo wiernie, czasami również wprowadza kalki: *sentiment dynastique* to u niej **poczucie dynastyczne**, a *raison d'état* – **rozumem państwowym**.

Drugą widoczną cechą jej przekładu jest wielosłowie – tam, gdzie autor używa krótszego sformułowania, tłumaczka sięga po dłuższe, dla wyrażenia tego samego znaczenia, w sytuacjach, kiedy nie usprawiedliwiają tego różnice systemowe między językami: *c'était en vue d'une œuvre viable* – **czynili to dla zapewnienia zwycięstwa** żywotnym kwestyom; *pour un intérêt national* – **w celach** interesu narodowego; *dure indéfiniment* – **zapewnia** wiecznotrwale istnienie; *génération présente* – **współczesnych sobie ludzi**; *sanglantes* – **sprawiających zbyt wielką utratę** krwi; *dans la conduite des affaires extérieures* – **w kwestyi** prowadzenia spraw zagranicznych; *qui lui survivra* – **który z nim razem nie zejdzie do grobu**.

Dzierżanowska ułatwia też lekturę swojemu czytelnikowi: dodaje wyznaczniki dyskursu (*ogólnie przecież rzecz biorąc; słowem*) czy czasowniki dla uzupełnienia zdań równoważnikowych albo np. podaje imię Napoleona obok jego charakterystyki. Dopowiada również i precyzuje elementy, które w oryginale nie były wyrażone wprost, co także wydłuża tekst: *un fantôme de leur cerveau* – **marą wylęglą** w ich mózgu; *générations solidaires* – **solidarnie z sobą związanych** pokoleń; *saignaient* – **dozwalają** na rozlew krwi; *tradition de famille* – **poszanowanie dla** tradycji rodzinnych; *se proposaient* – **było zazwyczaj pierwszym i ostatnim celem** ich zabiegów.

Kilkukrotnie wzmacnia również wyrażenia Taine’a albo przez dodanie podkreślonych elementów, albo użycie bardziej nacechowanych wyrażeń: *guerre civile* – **zamieszkami wojny domowej**; *domination étrangère* – **podbojem obcego najezdnika**; *crimes* – **nikczemnej zbrodni**.

Zastanawiające w tym dość wiernym przekładzie wydaje się natomiast pominięcie ostatniego zdania badanego fragmentu: *Après lui, le déluge: peu lui importe que ce terrible mot soit prononcé; bien pis, il souhaite qu’au fond du cœur, anxieusement, chacun le prononce*⁸. Jest to mocne podsumowanie całego toku rozumowania. Trudno zgadnąć, czy tłumaczka uznała je za niepotrzebne, czy za przesadne w związku z tym, że Taine przypisuje to rozumowanie Napoleonowi, którego porównuje z królami *ancien régime*’u.

Z kolei *Napoleon* Korwin-Szymanowskiej nie jest tłumaczeniem właściwym, a raczej swobodną przeróbką tekstu Taine’a. Tłumaczka często dodaje puste znaczeniowo i niekonieczne elementy oraz rozbudowane wyrażenia niemające wpływu na znaczenie, ale zmieniające styl. Podobny efekt mają dublety – podawanie dwóch bliskoznacznych odpowiedników jednego elementu oryginalnego – lub inne sposoby wydłużania tekstu: *d’importance supérieure* – **cel** wyższej wagi; *ayant exercé de père en fils* – **przechodzenie (...)** tych samych obowiązków z ojca na syna; *la santé* – **przywrócenie** zdrowia; *après des déviations temporaires* – **jeżeli zaś nawet niekiedy** odstępowano od niego chwilowo; *par des manœuvres* – **postługując się** środkami; *solidaires* – **silnie** związanych z sobą; *conscience professionnelle* – **wprawę** fachową, **dumę z sumiennie wykonywanego zawodu**; *salutaire* – **szlachetnego** i zbawiennego; *il subordonne l’État à sa personne* – **stawiając siebie na pierwszym planie, przybranej ojczyźnie** **podrzedniejsze wyznacza miejsce**.

Korwin-Szymanowska jest jednocześnie dużo bardziej precyzyjna niż Taine, zarówno dzięki używaniu mniej ogólnych wyrażeń, jak i dodawaniu elementów, które uwypuklają logikę tekstu. Sprecyzowaniu służy też dodawanie określeń, najczęściej przymiotników: *chose réelle* – **podstawę** ich rzeczywistość; *au profit* – **w celu** **zapewnienia spokoju**; *la France* – **dzisiejszej Francji**; *énorme* – **dziwną** a olbrzymią; *un fantôme de leur*

⁸ W moim roboczym przekładzie: *Po nim choćby potop – mało go obchodzi, czy to okropne słowo zostanie wypowiedziane; co gorsza, pragnie, aby w głębi serca i z obawą każdy je wypowiedział.*

cerveau – **część** *marą rozgorączkowanego mózgu*; *le tour de leur imagination* – wybryk **bujnej** wyobraźni; *leur rêve* – **utudnemi** marzeniami.

Dopowiedzenia czasami mają też formę dodatków wyrażających *explicito* to, co w oryginale wymagało domyślności czytelnika: *le vaste organisme qui dure indéfiniment* – wielki organizm, który trwa wiecznie, **bo zawsze odmładza się**. Tłumaczka uzupełnia także nieobecne w oryginale konektory logiczne.

Co więcej, bardzo wiele w badanym fragmencie jest elementów, które w najlepszym razie można uznać za parafrazy, a czasami wręcz za własną twórczość tłumaczki; bywa, że parafrazie lub zamianie podlegają nawet całe zdania: *pût se passer d'eux* – znalazł inne równie oddane sobie ręce; *les vicissitudes du conflit* – wszelkie burze; *elle avait prévalu dans le conseil des princes* – potrafił trwać nieprzerwanie; *Officier sorti du rang et parvenu à un haut grade* – awanturnikiem; *au delà de sa courte vie physique, ses yeux ne s'attachent pas sur la nation qui lui survivra* – Wzrok jego nie sięga dalej, umysł nie pojmuje, iż naród powinien przetrwać krótkotrwałe życie kierownika; *son œuvre ne peut pas être durable* – podkopując dobrowolnie podwaliny swego dzieła; *peu lui importe que ce terrible mot soit prononcé* – Inny zadrżałby na to słowo; *elle y devenait ou elle y restait le motif prépondérant* – zbłąkali wracali na drogę rozsądku, a zasada tryumfowała, jako przyczyna wszelkich starań i zabiegów.

Omawiane tłumaczenia wydaje się więc łączyć skrajne skupienie na komforcie czytelnika, któremu tłumaczki ułatwiają lekturę dzięki wyjaśnieniu rzeczy w oryginałach tylko implikowanych, podsuwaniu interpretacji, uproszczeniu stylu i składni. Tłumaczenia Sabowskiej, Dzierżanowskiej i Orzeszkowej są również bardzo dokładne, a nawet bardziej swobodne tłumaczenie Korwin-Szymanowskiej oddaje myśl autora, chociaż zmienia jego styl. Trudno na tak małej próbce udowodnić, czy tłumaczki manipulowały tekstami swoich autorów, ale rzuca się w oczy polemika Sabowskiej oraz pominięcie *Après lui, le déluge* przez Dzierżanowską – kwestie te wymagają dalszych badań.

2.4. Dlaczego

Powody, dla których kobiety te zajmowały się tłumaczeniem, nie były zazwyczaj przez nie wyjaśnione wprost. Jednak na podstawie dostępnych źródeł i biografii można wnioskować, że motywacje te są dwojakiego rodzaju: po pierwsze, dla Korwin-Szymanowskiej i Dzierżanowskiej był to sposób zarabiania na życie, jedno z wielu zajęć pisarskich tego rodzaju.

Tłumaczyły na zlecenie bardzo różne teksty i nie wybierały ich samodzielnie, a humanistyka była tylko jednym z wielu interesujących je tematów. Orzeszkowa z kolei zajmowała się przekładem z pobudek ideologicznych: była tłumaczką raczej przygodną, uważniej wybierała teksty do tłumaczenia, żeby odpowiadały one jej poglądom i celom – przekładała prace ojców pozytywizmu zgodne z jej programem literackim i światopoglądowym. W liście do wydawcy Lewentala można wyczytać:

Co do honorarium, [...] z góry przystaję na każde, jakie Szanowny Pan wypłaca zwykle tłumaczom, tylko uprzejmie proszę, aby mi Pan napisał, jaką będzie ta cyfra i sposób jej wypłaty. Roboty tej podejmuję się z myślą obrócenia tego, co przez nią zarobię, na wyższe wykształcenie pewnej ubogiej a szlachetnej i zdolnej dziewczynki. Wysłać ją muszę – ażeby w porę rzecz uczynić – tam, gdzie ma się uczyć, na przyszłą jesień. Dlatego ułożyłam sobie tę rzecz w sposób, który do aprobaty Szanownego Pana proponuję. Chciałabym tłumaczenie dostarczać tomami i honorarium, jakie Pan oznaczy, otrzymywać za każdy tom zaraz po jego dostarczeniu. Ilość drukowanych arkuszy, którą każdy tom zawierać może, obliczoną być może w przybliżeniu, a różnica, jaka by z tym rachunkiem wyniknąć mogła, bądź na moją korzyść, bądź na stratę, uregulowałyby się z ostatniego tomu, za który już by mi Szanowny Pan zapłacił z dołu. Jest to propozycja, której spełnienie sprawiłoby mi dogodność dla wymienionego wyżej celu [Orzeszkowa 1954: 143-144].

Honorarium za przekład Taine’a miało więc być przeznaczone na cele dobroczynne. Motywy podjęcia się przekładu, o których pisała, bywały różne, zazwyczaj jednak chodziło o wartość oryginału. Proponując Gebethnerowi i Wolffowi przekład dzieła Taine’a, dodawała: „Mam dużo zbywającego od oryginalnego pisania czasu i pragnęłabym użyć go na przyswojenie literaturze naszej jakiegoś poważnego i kapitalnego dzieła” [*ibidem*: 96].

Jednak czasami przekład miał być dla niej sposobem na poradzenie sobie z blokadą twórczą lub z problemami z pisaniem oryginalnym, np. w liście do Lewentala pisała o przekładzie Taine’a: „Mam nadzieję, że za pomocą tej roboty wciągnę się znowu do pracy pisarskiej i może będę mogła wrócić do oryginalnego pisania, które obecnie jest mi niemożliwym

z powodu silnego wstrząśnienia moralnego, pozostawiającego nawet w fizycznym organizmie trwałe ślady” [*ibidem*: 143]⁹.

Wartą rozważenia przyczyną podjęcia się przekładów Taine’a jest również moda intelektualna. Taine był, jak wspomniałam wyżej, od lat 60. XIX wieku autorem niezwykle popularnym, częstym bohaterem dyskusji pozytywistycznych [por. np. Markiewicz 1998: 85], na którego poglądy często się powoływano w dysputach programowych.

Ciekawym przyczynkiem do przemyśleń na temat powodów powstania tych tłumaczeń jest także demokratyzacja praktyk kulturowych w tamtym okresie – badacze zwracają uwagę na zwiększanie się grona czytelników i ożywiony ruch popularyzacji nauki we wszystkich warstwach społecznych i na wszystkich poziomach specjalizacji, który zaowocował wręcz umasowieniem nauki [Kostecki 1992: 154; Markiewicz 2002: 30; Suchodolski 1987a: 599-601]. Taka demokratyzacja wyjaśnia być może także sposób, w jaki omawiane tłumaczki przekładały – uproszczenia na wszystkich poziomach tekstu mogą sprzyjać popularyzacji nauki nawet u odbiorców niewyrobionych czytelniczko.

Paradoksalnie zarówno analfabetyzm¹⁰, jak i dość powszechna znajomość francuskiego wśród publiczności umiejącej czytać [Rowicka, Kostecki 1992: 114; Kostecki 1992: 194] stawały opłacalność takich projektów tłumaczeniowych i wydawniczych pod znakiem zapytania, zwłaszcza w obliczu represji wobec kultury i nauki polskiej w zaborze rosyjskim [Suchodolski 1987a: 66; Jaczewski 1987: 6; Brzozowski 1987: 13, 22-23] i trudności materialnych ograniczających działalność instytucji naukowych w Galicji [Suchodolski 1987a: 67; Brzozowski 1987: 14-19]. Co więcej, albo dzieła te były już powszechnie znane w oryginałach (np. jak wspomniałam wyżej, pierwsze w Polsce wzmianki o Tainie pochodzą z początku lat 60.), albo były tłumaczone wielokrotnie (np. *Napoleona Bonaparte* przełożono wszakże dwukrotnie w niewielkim odstępnie czasu, a *Filozofię sztuki* tłumaczył oprócz Sabowskiej także Antoni Sygietyński).

⁹ Zasadniczo przekład nie był w jej odbiorze zajęciem poważnym ani intelektualnie stymulującym, np. w liście do Henryka Nusbauma zauważyła: „Bądź co bądź, ze smutkiem i wstydem wyznać przed Panem muszę, że zima ta przeszła mi sennie. [...] W jesieni jeszcze napisałam lichą jakąś powieścińcę i potem już tylko tłumaczyłam, co naprawdę nie jest żadną robotą” [Orzeszkowa 1956: 137].

¹⁰ Według szacunków Kosteckiego [1992: 180] jeszcze na przełomie XIX i XX wieku połowa społeczeństwa to byli analfabeci, a w niektórych regionach zamieszkanym przez ludność polską ich odsetek sięgał 80% [Romer, Weinfeld 1917-1922: 30].

Przedsięwzięcie tłumaczek mogłoby więc się wydawać zwykłym ćwiczeniem intelektualnym bez większego wpływu na kulturę docelową. Jednak trzeba wziąć pod uwagę, że przyswajanie polszczyźnie wartościowych dzieł myśli zachodniej było wówczas uznawane za akt patriotyzmu i pracę u podstaw [Ihnatowicz 1997: 198].

2.5. Z czyją pomocą

W XIX wieku nie było wielu instytucji państwowych wspierających kulturę polską. Najlepsza sytuacja dla rozwoju placówek naukowych panowała w Galicji, gdzie pomimo trudności materialnych działały oba polskie uniwersytety oraz liczne instytucje i stowarzyszenia naukowe, finansowane z budżetu państwa [Suchodolski 1987a: 67; Brzozowski 1987: 14-19]. W Krakowie powstała też Akademia Umiejętności, która dołączyła do istniejącego już wcześniej lwowskiego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [Brzozowski 1987: 42-48; Biernacki 1987: 135-136]. W Królestwie Polskim było dużo trudniej: nie istniały oficjalne instytucje naukowe, a uczeni działali nielegalnie, w warunkach rusyfikacji i prób niszczenia ruchu naukowego przez władze. Uniwersytet Warszawski został zlikwidowany po powstaniu listopadowym, a powstała w 1862 roku Szkoła Główna, która miała wielkie zasługi dla wychowania pozytywistów polskich, działała jedynie siedem lat, zanim została zrusyfikowana i przekształcona w Carski Uniwersytet [Suchodolski 1987a: 66; Jaczewski 1987: 6; Brzozowski 1987: 13, 22-23]. Wobec niechęci i wrogości władz społeczeństwo polskie musiało sprawy naukowe wziąć we własne ręce i w 1879 roku powstała Kasa im. Mianowskiego, a w 1875 roku – Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, organizacje oferujące pomoc naukowcom, prowadzące wydawnictwa i akcje popularyzacyjne [Brzozowski 1987: 49-51; Piskurewicz 1987: 63-91; Biernacki 1987: 143].

Pomimo niesprzyjających warunków politycznych w latach 1864-1900 nastąpił wzrost liczby wydawnictw naukowych, czasopism, książek i tłumaczeń: prawie każde wydawnictwo miało jakąś serię naukową lub popularnonaukową, a każde poczytne czasopismo – dodatek o takiej tematyce [Suchodolski 1987a: 599-603, 631]. Wydawaniem książek naukowych i popularnonaukowych zajmowały się także towarzystwa naukowe [Brzozowski 1987: 46-51].

Działalność wydawnicza była jednak nastawiona przede wszystkim na zysk i bardzo komercyjna [Markiewicz 2002: 32], a wydawcy oszczędzali także na tłumaczach i autorach i często naruszali prawa autorskie [Kostecki

1992: 194-195]. Jest to więc drugie wyjaśnienie, dlaczego analizowane tłumaczenia były tak bardzo dostosowane do gustów i oczekiwań odbiorców.

Co więcej, działalności tłumaczeniowej nie mogła też sprzyjać cenzura, zarówno obyczajowa, jak i polityczna – wiadomo np., że inny przekład Orzeszkowej, *Antychryst* Renana, nie przeszedł cenzury i pozostał niewydany¹¹.

2.6. Z jakim skutkiem

Trudno też ocenić wpływ tych tłumaczeń na kulturę polską. Pomimo częstych nawiązań do Taine'a w polemikach prasowych, jego zwolennicy rzadko – jak sygnalizowałam powyżej – trzymali się jego metody [Markiewicz 1980: 42]. Warto też zaznaczyć, że było to przed powstaniem przekładów, korzystano więc z wersji oryginalnych. O nikłym wpływie badanych tłumaczeń świadczy też to, że – jak wspomniałam wyżej – niektóre dzieła tłumaczono wielokrotnie w krótkim odstępie czasu, czyli sami wydawcy i tłumacze nie wiedzieli o sobie nawzajem.

Jak taki przekład mógł więc wpłynąć na prestiż czy status samych tłumaczek? Tłumaczenie było słabo płatne, więc wydanie przekładu nie mogło poprawić ich statusu materialnego¹². Jeśli zaś chodzi o prestiż, to chociaż kilka z nich było znanych, to nie jako tłumaczki, mimo że np. wpływ Orzeszkowej na jej współczesnych nie ograniczał się do literatury, ale obejmował też dyskusje programowe. Brała w nich czynny udział i często pisała właśnie o Tainie (na długo jednak przed 1900 rokiem).

Odpowiedź na pytania badawcze D'hulsta nie daje więc jasnego obrazu, a motywacje, cele i efekty pracy tych tłumaczek pozostają bardzo niejasne. Z jednej strony, zarówno same tłumaczki – zmuszone do zarabiania na życie przedstawicielki inteligencji – jak i publikujące ich przekłady wydawnictwa, niemające żadnego wsparcia instytucji państwowych, musiały dostosowywać się do oczekiwań coraz mniej elitarnych odbiorców. Wyjaśnia to metody tłumaczenia – ułatwianie lektury i upraszczanie tekstów pod względem językowym i często pojęciowym. Z drugiej strony jednak panujący analfabetyzm, a wśród piśmiennych odbiorców znajomość oryginalnych tekstów Taine'a, powstawanie konkurencyjnych przekładów tych samych ksiązek oraz tłumaczenie ich w okresie, kiedy intelektualny

¹¹ Co przewidziała sama tłumaczka [por. Orzeszkowa 1956: 73-74].

¹² Chociaż oczywiście nawet tak niskie zarobki były dla nich istotne, zwłaszcza wobec braku możliwości wykonywania innych, lepiej płatnych zawodów [Nietyska 2000: 27].

wpływ francuskiego autora słabł, stawiają pod znakiem zapytania sensowność przedsięwzięcia.

3. Podsumowanie

Czy tego typu badanie spełnia nadzieje, jakie z „nową” historią przekładu wiązał Święch? Czy ujawnia się w nim niebezpieczeństwo, o jakim badacz pisał? Biorąc pod uwagę, że posłużyłam się bardzo prostym schematem metodologicznym D’hulsta i oparłam na bardzo małej próbie, należy uznać, że obecny artykuł jest tylko studium przypadku badającym możliwości historii przekładu po zwrocie kulturowym. Jednak mam nadzieję, że nawet on pokazuje, że po pierwsze, przedmiot zainteresowania przekładoznawstwa nie zostaje rozmyty, ale raczej naświetlony z różnych nowych stron – nie tylko jako zjawisko literackie, podlegające ocenie ze względu na swoją wartość artystyczną i wpływ na kulturę rodzimą, lecz także jako fakt społeczny, wynik splotu różnych okoliczności socjologicznych, ekonomicznych, politycznych i kulturowych oraz jako katalizator zmian w tych dziedzinach. Po drugie, wydaje się, że większym problemem może być dobór i zastosowanie nowej dla przekładoznawstwa metodologii badań, chociaż liczne prace przetarły już szlaki [zob. np. Figiel 2017] i w tym zakresie interdyscyplinarność wydaje się raczej atutem niż problemem.

Z drugiej strony, zacytowane na wstępie oczekiwanie Adamo, że takie badanie pozwoli wykazać rewolucyjną rolę tłumaczenia w historii kultury, wydaje się zbyt optymistyczne. Rola ta bowiem w konkretnych badaniach może okazać się raczej bardziej ambiwalentna, czasami wyraźnie rewolucyjna, innym razem raczej reakcyjna lub ewolucyjna, pewnie bardzo często – jak w obecnym badaniu – niejasna i nie do końca zrozumiała.

Mimo to jedno wydaje się pewne – interdyscyplinarność wyrażająca się w mariażu przekładoznawstwa i historii jest dla naszej dyscypliny szansą nie tylko na poszerzenie pola widzenia i wzbogacenie metod i tematyki badań, lecz także, jak chce Joly, na uprawomocnienie się translatoryki jako samodzielnej dyscypliny naukowej z własną historią i miejscem w sieci dyscyplin humanistycznych.

BIBLIOGRAFIA

Teksty źródłowe

- Taine, H. (1866), *Histoire de la littérature anglaise*, t. 1, Hachette, Paris.
- Taine, H. (1868), *Filozofia sztuk pięknych* (tłum. Ludwika Sabowska), Red. Przeglądu Tygodniowego, Warszawa.
- Taine, H. (1887a), *Napoleon Bonaparte* (tłum. Maria Dzierżanowska), A. Wiślicki, Warszawa.
- Taine, H. (1887b), „Napoleon Bonaparte” (tłum. Natalia Korwin-Szymanowska), *Życie*. 10-27.
- Taine, H. (1900), *Historia literatury angielskiej*, cz. 1 (tłum. Eliza Orzeszkowa), S. Lewental, Warszawa.
- Taine, H. (1904), *Les origines de la France contemporaine*, t. 1, *Le régime moderne*, Hachette, Paris.
- Taine, H. (1909), *Philosophie de l'art*, t. 1, Hachette, Paris.

Literatura przedmiotu

- Adamczyk-Garbowska, M. (2011), „Przekład literacki w Polsce – stan badań nad jego historią i postulaty na przyszłość”, *Lingwistyka Stosowana*. 4: 69-74.
- Adamo, S. (2006), „Microhistory of Translation”, [w:] Georges L. Bastin, Paul F. Bandia, red. *Charting the Future of Translation History*, University of Ottawa Press, Ottawa.
- Balcerzan, E. (1998), *Literatura z literatury (strategie tłumaczy)*, Śląsk, Katowice.
- Bassnett, S., France, P. (2006), „Translation, Politics, and the Law”, [w:] Peter France, Kenneth Haynes, red. *The Oxford History of Literary Translation in English*, vol. 4, 1790–1900, Oxford University Press, Oxford.
- Berman, A. (1989), „La traduction et ses discours”, *Meta*. 34(4): 672-679, <https://doi.org/10.7202/002062ar>.
- Biernacki, A. (1987), „Fundacje – ich rola i znaczenie w XIX stuleciu”, [w:] Bohdan Jacewski, red. *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Organizacje i instytucje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Gdańsk *et al.*
- Boniecki, A. (1907), *Herbarz polski*, t. 10, Gebethner i Wolff, Warszawa.
- Borkowska, G., Czermińska, M. *et al.* (2000), *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności. Przewodnik*, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk.
- Brzozowski, S. (1987), „Warunki rozwoju nauki polskiej w kraju 1860-1918”, [w:] Bohdan Jacewski, red. *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX*

- i w XX wieku. Organizacje i instytucje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Gdańsk *et al.*
- Burkot, S., „Sabowski Władysław” (1992-1993), [w:] Henryk Markiewicz, red. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa *et al.*
- Casanova, P. (1999), *La république mondiale des lettres*, Seuil, Paris.
- Ceysingerówna, H. (1948), „Dzierżanowska Maria”, [w:] Władysław Konopczyński, red. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Polska Akademii Umiejętności, Kraków.
- Delisle, J. (red.) (1999), *Portraits de traducteurs*, Presses de l’Université d’Ottawa, Artois presses université, Ottawa–Arras.
- Delisle, J. (red.) (2002), *Portraits de traductrices*, Presses de l’Université d’Ottawa, Artois presses université, Ottawa–Arras.
- D’hulst, L. (2010), „Translation History”, [w:] Yves Gambier, Luc van Doorslaer, red. *Handbook of Translation Studies*, t. 1, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- Figiel, W. (2017), *Tożsamość i status tłumaczy z dysfunkcją wzroku*. Niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Małgorzaty Tryuk, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Gacowa, H. (2002), „Orzeszkowa Eliza”, [w:] Roman Loth (red.). *Dawni pisarze polscy: od początków piśmiennictwa do Młodej Polski*, t. 3, Fundacja Akademia Humanistyczna, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Heilbron, J., Sapiro, G. (2007), „Outline for a Sociology of Translation. Current Issues and Future Prospects”, [w:] Michaela Wolf, Alexandra Fukari, red. *Constructing a Sociology of Translation*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, <https://doi.org/10.1075/btl.74.07hei>.
- Heydel, M. (2009), „Zwrot kulturowy w badaniach nad przekładem”, *Teksty Drukie*. 6: 21-33.
- Ihnatowicz, E. (1997), „Pozytywistyczne przekłady dziewiętnastowiecznej literatury europejskiej”, [w:] Alina Nowicka-Jeżowa, Danuta Knysz-Tomaszewska, red. *Przekład literacki. Teoria, historia, współczesność*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jaczewski, B. (1987), „Przedmowa”, [w:] Bohdan Jaczewski, red. *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Organizacje i instytucje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Gdańsk *et al.*
- Jankowski, E. (1979), „Orzeszkowa (z domu Pawłowska, 2.v. Nahorska) Eliza (Elżbieta)”, [w:] Emanuel Rostworowski, red. *Polski Słownik Biograficzny*,

- t. 24, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa *et al.*
- Joly, J.F. (2012), „Preface”, [w:] Jean Delisle, Judith Woodsworth, red. *Translators Through History*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- Kliszcz, A. (2014-2015), „Szymanowska (Szymanowska-Korwin) z Krzyżanowskich Natalia”, [w:] Andrzej Romanowski, red. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 50, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, Warszawa–Kraków.
- Kostecki, J. (1992), „Ruch wydawniczy na ziemiach polskich (1877–1986)”, [w:] Janusz Kostecki, red. *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*, t. 4, Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- Markiewicz, G. (1998), „Z badań nad przesłankami fermentu intelektualnego w Królestwie Polskim bezpośrednio po powstaniu styczniowym”, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica*. 63: 69-91.
- Markiewicz, H. (1980), „Polskie przygody estetyki Taine’a”, [w:] Edmund Jankowski, Janina Kulczycka-Saloni, red. *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, seria 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Markiewicz, H. (2002), *Pozytywizm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nietyksza, M. (2000), „Ramy prawne zarobkowania kobiet w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku na tle porównawczym”, [w:] Anna Żarnowska, Andrzej Szwarec, red. *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX. Zbiór studiów*, DIG, Warszawa.
- O’Connor, A. (2017), *Translation and Language in Nineteenth-Century Ireland*, Palgrave Macmillan, London, <https://doi.org/10.1057/978-1-137-59852-3>.
- Orzeszkowa, E. (1954), *Listy zebrane*, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Orzeszkowa, E. (1956), *Listy zebrane*, t. 3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Pauszer-Klonowska, G. (1989), *Pani Eliza*, Czytelnik, Warszawa.
- Pickford, S. (2012), „Traducteurs”, [w:] Yves Chevrel, Lieven D’hulst *et al.*, red. *Histoire des traductions en langue française. XIXe siècle*, Verdier, Lagrasse.
- Piskurewicz, J. (1987), „Warszawskie instytucje społecznego mecenatu nauki w okresie 1869-1906”, [w:] Bohdan Jaczewski, red. *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Organizacje i instytucje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Gdańsk *et al.*
- Pym, A. (1998), *Method in Translation History*, St Jerome Publishing, Manchester.

- Romer, E., Weinfeld, I. (1917-1922), *Rocznik Polski: tablice statystyczne*, r. 2 (1922), Nakład Księgarni G. Gebethnera i Spółki, Kraków.
- Rowicka, M., Kostecki, J. (1992), „Produkcja wydawnicza Królestwa Polskiego w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIX w.”, [w:] Janusz Kostecki, red. *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*, t. 4, Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- Sadkowski, W. (2013), *Odpowiednie dać słowu słowo*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Stark, S. (1999), *‘Behind Inverted Commas’. Translation and Anglo-German Cultural Relations in the Nineteenth Century*, Multilingual Matters, Clevedon–Philadelphia et al.
- Suchodolski, B. (red.) (1987a), *Historia nauki polskiej 1863-1918*, t. 4, cz. 1-2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Suchodolski, B. (red.) (1987b), *Historia nauki polskiej 1863-1918*, t. 4, cz. 3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Szweykowski, Z., Maciejewski, J. et al. (1973), *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 14, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Świątek, J. (2016), „Dzieje tłumaczeń, czyli o historii, której nie ma”, *Postscriptum Polonistyczne*. 18(2): 23-30.
- Teresińska, I. (2001), „Krzyżanowska Natalia”, [w:] Roman Loth (red.). *Dawni pisarze polscy: od początków piśmiennictwa do Młodej Polski*, t. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Warzenica-Zalewska, E. (1972), „Z zagadnień recepcji Taine’a w Polsce (lata 1861-1881)”, *Przegląd Humanistyczny*. 5(92): 83-106.
- Wolf, M. (2013), „‘Prompt, at Any Time of the Day...’: The Emerging Translatorial *Habitus* in the Late Habsburg Monarchy”, *Meta*. 58(3): 504-521, <https://doi.org/10.7202/1025048ar>.
- Żmigrodzka, M. (1965), *Orzeszkowa: młodość pozytywizmu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

ABSTRAKT

Żeby stać się dyscypliną z prawdziwego zdarzenia, przekładoznawstwo musi zgłębić własną historię, nie tylko w tradycyjnym rozumieniu badania wpływu tłumaczeń wielkich dzieł na literaturę rodzimą, ale też w bardziej nowoczesnym i eklektycznym ujęciu. Artykuł sprawdza możliwości jednego z takich nowszych podejść, zaproponowanego przez Lievena D’hulsta, na przykładzie kilku dziewiętnastowiecznych przekładów prac

Hippolyte’a Taine’a na język polski. Skupia się na tłumaczach i ich wyborach, kontekście ich pracy, na przyczynach i efektach tłumaczenia. Celem badania jest pokazanie, że interdyscyplinarność to szansa dla translatoryki, a historia tłumaczenia po zwrocie kulturowym może być jednym z owocnych obszarów jej badań.

SŁOWA KLUCZOWE: badania nad tłumaczem, historia przekładu, historia tłumaczenia w XIX wieku, interdyscyplinarność, zwrot kulturowy

ABSTRACT

On the Perspectives Offered by a ‘New’ History of Translation on the Example of Several 19th Century Translations

To become a discipline in its own right, translation studies needs to explore its own history, not only in the traditional sense – the study of the impact of translations of masterpieces on Polish literature – but also in a more modern and eclectic one. This article tests one such newer approach, proposed by Lieven D’huilst, using several nineteenth-century translations of Hippolyte Taine’s works into Polish as examples, and it focuses on the translators and their choices, the context of their work, and the causes and effects of their translations. The aim of the study is to show that interdisciplinarity is an opportunity for translation studies and that the history of translation after the cultural turn can be a worthwhile area of research.

KEYWORDS: cultural turn, interdisciplinarity, history of 19th-century translation, history of translation, translator studies